

УДК 001.551.7/.8(477.75)

Мерко О. М.,
аспірантка, Національна наукова
сільськогосподарська бібліотека НААН
(Україна, Київ), chauka_820@mail.ru

**Дослідження геологічної будови
Кримського півострову в науковій спадщині
професора М. М. Клепініна**

На основі аналізу низки праць М. М. Клепініна, більшість з яких статті–звіти його власних експедицій, висвітлено особливості діяльності вченого з вивчення геологічної будови Кримського півострову.

Ключові слова: М. М. Клепінін, геологія, геологічна будова, Крим.

Тривала історія формування Криму і різноманітна тектонічна будова пояснюють його складну геологічну будову. Не один десяток років геологічна будова півострова була предметом гострих дискусій. Тут працювали багато дослідників з різними уявленнями про будову і еволюцію земної кори, на геологічній практиці навчалося не одне покоління студентів, що зберегли інтерес до вивчення цього дивного об'єкта. Матеріал про геологічне минуле Керченського півострова, гірського Криму був накопичений низкою вчених. Однак докладні відомості про рівнинну частину півострова станом на початок ХХ ст. були уривчастими і нечисленними.

Прихильники різних геологічних концепцій створили схеми тектонічного районування Криму, засновані на уявленнях про геосинкліналі та глибинні розломи, на гіпотезах стиснення і пульсації Землі. М. М. Клепінін, що дотримувався теорії складчасто–блокової моделі геологічної будови півострова, протягом 1903–1936 рр. проводив дослідження і розробляв схеми стратиграфії відкладень третинного і четвертинного періодів. Збір геологічних даних розпочато вченим ще при роботі в статистичному бюро Таврійського губернського земства. Вважаючи особливості геологічної будови одним з факторів ґрунтоутворення, М. М. Клепінін приділяв велику увагу вивченню геології кожної окремо взятої місцевості.

Геологічні дослідження професора публікувалися в “Сборниках по основной статистике”. Так, у 1909 р. у світ вийшов “Орография и геологический очерк Бердянского уезда” [1]. Дослідження орографії окресленої території показало, що в центральній її частині проходить один з південних відрогів Дніпровської гранито–гнейсової гряди зі слідами протікання давніх денудаційних процесів. М. М. Клепінін встановив, що рельєф місцевості був досить складний і формувався головним чином внаслідок діяльності численних річок. Відомо, що розглядаючи гідрологічні особливості регіону, професор встановив причинно–наслідкові зв'язки діяльності водних ресурсів на розміщення порід.

Геологія повіту описана також в “Кратком отчете по исследованию Бердянского уезда” [2]. У ньому М. М. Клепінін фрагментарно висвітлює вплив геологічної будови на формування “хвилясто–степоного” рельєфу, а в подальшому і ґрунтів. На підставі особистих досліджень вчений робить висновок про особливості перебігу процесу ароутворення: чим більше висота та крутизна схилів, тим яри глибше і коротше. Відповідно до гіпотези, піщано–глинисті наноси, з яких складалася територія повіту, схильні до легкого розмиву, що і є основною причиною виникнення ярів. В результаті ана-

лізу праці М. М. Клепініна встановлено, що вчений до рельєфоутворюючих факторів відніс вплив кліматичних умов, вітрової ерозії, ступеня розораності земель.

У фондах наукової бібліотеки “Таврика” ім. О. Х. Стевена зберігається фотоальбом “Геология Крыма”, складений М. М. Клепініним у 1909 р., в якому розміщені зроблені професором фотознімки з геології Криму [3]. Велика кількість фотографій та структур, що зображені на фотокартках (“Тарханкут”, “Южный склон яйлы”, “Лакколит. Аю–Даг”, “Оползель Джан–гуль”, “Выветривание мергелей” та інші), дозволяла при дешифруванні виявити, оцінити стан, якісні та кількісні характеристики геологічних об'єктів за їхніми зображеннями. Метод фотографування при геологічних дослідженнях, запропонований М. М. Клепініним, служив також для так званого моніторингу небезпечних геологічних процесів.

Науковець продовжував досліджувати територію Таврійської губернії за чітко розробленим планом. Статті–звіти власних експедицій М. М. Клепінін розміщував як в окремих виданнях, так і в періодичній пресі. Так, у 1914 р. в “Записках” КТНІЛП він опублікував статтю “Из окрестностей Судака” [4]. З результатів вишукувань М. М. Клепініна випливає, що особливістю геологічної будови місцевості біля вказаного населеного пункту вчений вважав залягання пухких і більш світлих сланців в порівнянні з темними, міцними глинистими сланцями поблизу Ялти та Алушти. Сланці підстиляли конгломерати, що склалися з гальок твердих пісковиків зеленуватого, фіолетового та бордового кольорів. Шари порід часто були зігнуті в складки, а не лежали горизонтально. Недалеко від Судака М. М. Клепінін зафіксував залишки однієї антиклінальної складки, вершина якої була місцем розташування Судакської долини, що лежала на глинистому сланці.

Як вже згадувалося вище, геологічні дослідження завжди йшли невідривно від досліджень ґрунтових. Тому попередньо для уявлення про особливості утворення ґрунтових типів окремих місцевостей М. М. Клепінін приводив геологічні особливості регіону. “Геологический очерк Крыма”, складений на підставі особистих напрацювань, а також на даних попередніх дослідників, як стислий огляд публікується в збірнику “Крым. Путеводитель” у 1914 р., а також виходить окремим відбитком. Працю “Геологический очерк Крыма” у повному обсязі опубліковано в третьому повному виданні “Крым. Путеводитель” у 1929 р. [8].

Аналіз вищевказаного джерела дозволяє стверджувати, що М. М. Клепінін розкрив характерні особливості рельєфу півострова, геологічну історію формування Криму і зокрема Кримських гір, ПБК, розглянув поетапне утворення сталактитів і вапняного шпату, встановив механізм дії процесів карстоутворення, залежність між обвалами і прямовисною формою гір. У нарисі представлено відомості про стратиграфію регіону, зведена стратиграфічна схема відкладень Криму, заснована на палеопедагогічних дослідженнях півострова, схематична геологічна карта.

Відомо, що М. М. Клепінін зафіксував непрямі свідчення четвертинного заледеніння. Згідно з його припущенням, найбільш сильному розмиванню Крим піддався в льодовикову епоху: величезна несортована маса гальки і брил верхнесюрських вапняків була виявлена на

передгірній рівнині. Дане відкриття вказувало на діяльність потоків льодовикових вод, що стікали з північного схилу Кримських гір.

На підставі архівних матеріалів встановлено, що в 1914 р. відомості про геологічну будову рівнинної частини Криму були нечисленні. Цей факт підтверджувала відсутність даних про геологію долини р. Салгір, необхідних для коригування М. М. Клепіним статті К. Д. Кельтсера для “Ежегодника отдела земельных улучшений”. Саме тому маємо підстави стверджувати, що “Геологический очерк окрестностей Симферополя” [5], виданий у 1916 р., поклав початок детальному вивченню геологічної будови степової частини півострова і став продовженням досліджень передгірних районів. Нарис супроводжувався численними замальовками, фотознімками викопної фауни, кресленнями і схемами розрізів геологічної будови досліджуваних ділянок.

Всі наявні відомості вчений звів у стратиграфічну таблицю осадових порід Криму, в якій вказував, що на півострові є відкладення з кам'яновугільної до після-третичної системи. Цей регіональний елемент загальної стратиграфічної шкали сприяв її модернізації, дозволяв виділити геологічні тіла, відновити минулі геологічні процеси, явища і події, здійснити їх хронологічне впорядкування в межах Кримського півострова.

Оскільки рельєф південного узбережжя різко контрастував з поверхнею східного півострова, М. М. Клепінін вирішив окремо дослідити ПБК. Фізико-географічні особливості вузької смуги суші він відобразив у нарисі “Южный берег Крыма” [6], що вийшов з друку в 1923 р. За результатами експедицій професор дійшов висновку, що південний берег Криму є типовим абразійним. Грядово-ерозійний рельєф ускладнений “хаосом” обвалених вапнякових масивів, характеризувався крутизною схилів та розвитком невеликих бухт, розділених скалистими мисами.

М. М. Клепінін вивчав складки, сформовані таврійськими глинистими сланцями. Серед сланців їм виявлено вулканічні породи куполоподібної форми, що часто виступали на поверхню, які вчений позначив терміном “лаколіти”. Він вказував, що осадові породи більше піддаються руйнівній дії ерозійно-денудаційних процесів, ніж міцніші вулканічні породи. Грунтуючись на дані геологічних розрізів, професор висунув гіпотезу про підняття вулканічних порід внаслідок коливань земної поверхні. У висновку М. М. Клепінін акцентував увагу на геологічному зв'язку Криму зі Середземноморською областю.

Монографія “Геологические экскурсии в Крыму. Окрестности Севастополя и Симферополя” [7], видана в 1924 р., частково переплітається з “Геологическим очерком окрестностей Симферополя”. Справа у тому, що М. М. Клепінін дещо розширив видання і розглянув геологічне минуле ділянки Сімферополь–Саблі, Сімферополя, Севастополя та прилеглих до них районів. Проаналізувавши наукову працю, приходимо до висновку, що на підставі особистих досліджень вчений розкрив вплив вулканічної діяльності давніх епох і сучасних процесів вітрової ерозії на форми рельєфу зазначених місцевостей; встановив найдавніші відкладення Криму – вапняки кам'яновугільної і перехідної (пермокарбону) систем, які свідчили про розташування у давні часи глибокого моря. В околицях Севастополя

М. М. Клепінін встановив зміну відкладень. Західна частина складена вапняками і глинами третинного періоду. На схід від міста зафіксовані відкладення більш давніх епох – крейдової і юрської. На південь знайдені сліди більш молодого моря.

Нарис з геології Криму М. М. Клепінін дещо розширив і видав окремою брошурою “Крым. Геологический очерк” в 1929 р. [9]. Структура друкованого видання залишилася колишньою. Характеризуючи рельєф півострова, професор акцентував увагу на особливостях Присивашної смуги, стверджуючи, що хоч на невеликій глибині знаходиться солона вода, але дана територія добре забезпечена і артезіанською водою. Також характерною рисою вчений вважав розташування великої кількості солоних озер.

Походження окремих форм рельєфу півострова М. М. Клепінін пояснював вулканічною діяльністю у мезозойську еру. До таких він відносив сформовані під впливом ерозійно-денудаційних процесів лаколітів, прикладом яких вважав Аю–Даг, мис Плака. Аналізуючи сучасні відомості, можна стверджувати, що припущення вченого були вірні.

М. М. Клепінін відзначав наявність невластивих півострову порід: червоного граніту, порфіритів, гнейсів, вишнево-червоних кварцитів. Враховуючи вищевказане, вчений висловив припущення про те, що породи були намиті з суші, яка розташовувалася в акваторії Чорного моря на південь від Криму. Крім того, він помістив всі дані, отримані багаторічними дослідженнями, в зведену стратиграфічну схему відкладень Криму, що містила відомості про геологічні системи і відповідні їм породи або ґрунти (пісковики, вапняки, сланці).

Отже, наведені матеріали висвітлюють внесок М. М. Клепініна у розвиток третинної і четвертинної геології. Дослідник залишив наукову спадщину, яка містить матеріали, що розкривають особливості геологічної будови Кримського півострова, змінення її у кайнозойську еру. М. М. Клепінін в процесі дослідницької діяльності розглядав процеси походження мінералів і гірських порід, їх перетворення на пухкі маси уламкових осадових порід як основу подальшого утворення ґрунтів. Вважаючи ґрунтознавство науковою базою сучасного землеробства, вчений вивчав материнські породи, які давали уявлення про цінність сформувавшихся на них ґрунтів, про їх придатність у сільськогосподарському відношенні.

Список використаних джерел

1. Клепінин Н. Н. Орография и геологический очерк Бердянского уезда / Н. Н. Клепінин // Сборник по основной статистике: Оценочная часть. – С., 1909. – Вып. 2. – С. 1–9.
2. Клепінин Н. Н. Краткий отчет по исследованию Бердянского уезда / Н. Н. Клепінин. – Б.г.б.м. – 16 с.
3. Клепінин Н. Н. Геология Крыма: Фотоальбом / Н. Н. Клепінин. – Симферополь, 1909. – 15 л.
4. Клепінин Н. Н. Из окрестностей Судака: Почвенно-ботанический очерк / Н. Н. Клепінин // Записки Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы. – Симферополь, 1913. – Т. III. – С. 184–190.
5. Клепінин Н. Н. Геологический очерк окрестностей Симферополя / Н. Н. Клепінин. – Симферополь: Тип. Таврич. губ. земства, 1916. – 44 с.
6. Клепінин Н. Н. Южный берег Крыма: Географический этюд / Н. Н. Клепінин. – М.: Чатырдаг, 1923. – 32 с.
7. Клепінин Н. Н. Геологические экскурсии в Крыму. Окрестности Севастополя и Симферополя / Н. Н. Клепінин. – Симферополь, 1924. – Вып. 1. – 63 с.

8. Клепинин Н. Н. Геологический очерк / Н. Н. Клепинин // Крым: Путьводитель. – 3–е, полное изд. – Симферополь : Крымгиз, 1929. – С. 3–32.

9. Клепинин Н. Н. Крым: Геологический очерк / Н. Н. Клепинин. – Крымгосиздат, 1929. – 32 с.

References

1. Klepinin N. N. Orografija i geologičeskij očerk Berdjanskogo uezda / N. N. Klepinin // Sbornik po osnovnoj statistike: Očenočnaja čast'. – Simferopol', 1909. – Vyp. 2. – S. 1–9.

2. Klepinin N. N. Kratkij otčet po issledovaniju Berdjanskogo uezda / N. N. Klepinin. – B.g.b.m. – 16 s.

3. Klepinin N. N. Geologija Kryma: Fotoal'bom / N. N. Klepinin. – Simferopol', 1909. – 15 l.

4. Klepinin N. N. Iz okrestnostej Sudaka: Počvenno–botaničeskij očerk / N. N. Klepinin // Zapiski Krymskogo obščestva estestvoispytatelej i ljubitelej prirody. – Simferopol': Tip. Tavrič. gub. zemstva, 1913. – T. III. – S. 184–190.

5. Klepinin N. N. Geologičeskij očerk okrestnostej Simferopolja / N. N. Klepinin. – Simferopol' : Tip. Tavrič. gub. zemstva, 1916. – 44 s.

6. Klepinin N. N. Južnyj bereg Kryma: Geografičeskij etjud / N. N. Klepinin. – M. : Čatyrdag, 1923. – 32 s.

7. Klepinin N. N. Geologičeskije ěkskursii v Krymu. Okrestnosti Sevastopolja i Simferopolja / N. N. Klepinin. – Simferopol' : Krymgosizdat, 1924. – Vyp. 1. – 63 s.

8. Klepinin N. N. Geologičeskij očerk / N. N. Klepinin // Krym: Putevoditel'. – 3–е, polnoe izd. – Simferopol' : Krymgiz, 1929. – S. 3–32.

9. Klepinin N. N. Krym: Geologičeskij očerk / N. N. Klepinin. – Krymgosizdat, 1929. – 32 s.

Merko O. M., graduate student, National Scientific Agricultural Library NAAS (Ukraine, Kiev), chayka_820@mail.ru

Research of geological structure of Crimean peninsula in scientific legacy of Professor N. N. Klepinin

In the article on the basis of analysis of row of labours of N. N. Klepinin, majority from which is articles–reports of his own expeditions, reflect the features of activity of scientist on the study of geological structure of the Crimean peninsula. Hypotheses of scientist, which are presented, exposing the details of the process of formation of ravines, karst, influence the climatic terms, wind erosion, degree of throwing of soils open on forming of relief.

Keywords: N. N. Klepinin, geology, geological structure, Crimea.

Merko O. M., аспирантка, Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН (Украина, Киев), chayka_820@mail.ru

Исследование геологического строения крымского полуострова в научном наследии профессора Н. Н. Клепинина

На основе анализа ряда трудов Н. Н. Клепинина, большинство из которых статьи–отчеты его собственных экспедиций, отражены особенности деятельности ученого по изучению геологического строения Крымского полуострова.

Ключевые слова: Н. Н. Клепинин, геология, геологическое строение, Крым.

* * *

УДК 929(477)“1919–1929” Єфремов С.

Могильний Л. П.,

доктор історичних наук, доцент кафедри української історії та етнополітики, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), mogulyny@ukr.net

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ ТА РАДЯНСЬКА ЦЕНЗУРА (1919–1929 РР.)

Аналізується діяльність С. Єфремова у книговидавничій та публіцистичній сфері під час боротьби за державність українського народу між Директорією УНР, більшовиками, денікінцями. В умовах громадянської війни С. Єфремов намагався об'єктивно висвітлювати події в суспільно–політичному і соціально–економічному житті України. З приходом до влади більшовиків він дистанціюється від публіцистичної діяльності і зосереджується на науковій роботі в Українській Академії наук і пов'язаних з нею організаціях. Бере участь у підготовці видань українських літературів і, незважаючи на аполітичність його роботи, з боку радянських цензурних органів з'являються заборони щодо друку, стороннє коригування текстів та інші дії цензорів. За допомогою методів історизму, об'єктивності, аналізу та синтезу вдалося дослідити основні на-

прямі і методи наукової діяльності С. Єфремова та вплив на його роботу цензурних обмежень.

Ключові слова: Єфремов Сергій, цензура, преса, газета “Нова Рада”.

Історичний досвід революцій в інших країнах свідчить, що лише та з них досягає успіху, яка здатна себе захистити, коли вона створює власні збройні сили, спроможні відстояти її завоювання в боротьбі проти інтервенції інших держав, коли вона має досвідчені інтелектуальні та військові кадри, які можуть очолити цей процес.

Поразка кожної революції призводить до спроб нової влади втихомирити розбурхане суспільство. Окремі з представників революційних подій постають перед вибором – змиритися з новою владою і служити їй вірою і правдою або боротися з її негативними сторонами і спробувати змінити їх на користь інтересів українського народу. С. Єфремов в 1920–х рр. обрав другий шлях – найважчий. Він вирішив зробити все від нього залежне, щоб змінити систему не стільки насильницьким революційним шляхом, а звичним для нього еволюційним. Змінити в тій сфері, в якій сам відчував свою потрібність і мав можливості – культурній, освітній, видавничій, науковій.

Нові політичні умови, що склалися наприкінці 1919 р., з відновленням влади більшовиків на більшій частині території України, поставили перед українською політичною елітою нові завдання у вирішенні питання розбудови української державності. До виконання таких завдань був готовий С. Єфремов. Його активність стає все більш помітною на тлі занепадницьких настроїв у середовищі української інтелігенції. Він намагається привернути увагу тих, хто залишився в Україні, для того, щоб згуртувати їх для відстоювання інтересів республіки. Закликав забути про минулі образи і поставити інтереси України вище над власними бажаннями чи уподобаннями.

У той час Є. Чикаленко про С. Єфремова писав, що “ця криштално чиста душа вражала всіх, хто його знав, своєю шляхетністю, преданістю тільки справі, без жадної амбітності, славолюб'я, висовування свого Я” [11, с. 116], людина – “сумління”, “совість України” [8, с. 358, 433]. Характеризуючи С. Єфремова, М. Чехівський зазначав, що він людина самолюбива, тверда і уперта, що має досить громадської мужності [3, т. 129, арк. 59–60, 61–65]. М. Гехтер у своїх спогадах записав слова М. Грушевського про вченого як про людину–індивідуаліста, що “не вмів підпорядковуватися інтересам і потребам цілого”, всюди прагне голоувати, переслідує інтереси своєї групи й свого напряму, не шанує чужих переконань [2, арк. 8].

Всі ці записи оприявнюють кардинально протилежні думки, то ж можна припустити, що Сергій Олександрович мав справді характерні риси, які одними його сучасниками сприймалися як чесність, відвертість, послідовність у відстоюванні своїх позицій, а іншими – як відсутність гнучкості, впертість, “важкий характер”. В багатьох випадках враження від вченого також залежали від ступеня довіри між ним і співрозмовником, можливості вироблення компромісної точки зору у взаємній роботі.

У 1918–1919 рр., за Директорії, більшовиків та білогвардійців, С. Єфремов намагався і далі у публікаціях відстоювати особисту позицію. Однак, зважаючи на